

14. Demográfia és gazdaságpolitika: népesedéspolitika, társadalmi és jövedelmi egyenlőtlenségek, idősödő társadalom

Jelen fejezetben a demográfiai összefüggések különböző dimenziói kerülnek a fókuszba. A komplex témakörre való tekintettel a fejezet két nagy szerkezeti egységre tagolva vizsgálja a releváns problémaköröket. A tanulmány első részében a társadalmi és jövedelmi egyenlőtlenségek jellemzőit mutatjuk be. Ezen belül tárgyaljuk a társadalmi és jövedelmi egyenlőtlenség különböző elméleti összefüggéseit és mérési lehetőségeit. A második részben a hangsúly átkerül a népesedéspolitika különböző dimenzióira és az idősödő társadalom legfontosabb aspektusaira, ami az alábbiakat foglalja magában:

- a népesedéspolitika eltérő dimenzióit a világgazdaságban,
- az idősödő társadalom fiskális politikai és gazdasági növekedési hatásait, valamint
- a nyugdíjrendszerek különböző típusait.

14.1. Társadalmi és jövedelmi egyenlőtlenségek, szegénység

A társadalmi és jövedelmi egyenlőtlenségek az egyik legnagyobb gazdaságpolitikai kihívásait jelentik, amelyek különböző dimenziókat hordoznak magukban. Számos nemzetközi szervezet foglalkozik a kérdéskörrel, s készít stratégiai javaslatokat, ajánlásokat a globális és nemzeti egyenlőtlenségek kezelésére. Az egyenlőtlenségek három dimenzióban értelmezhetők:

- jövedelmi egyenlőtlenség, amely a társadalmon belüli jövedelemeloszlást foglalja magában;
- vagyoni egyenlőtlenség, amely független a jövedelem eloszlásától, s olyan tényezőktől függ például, mint az ingatlanárak alakulása;
- esélyegyenlőtlenség, amely magában hordozza az egyenlő esélyek biztosítását az egyének életútja során, függetlenül az előre (például születéskor) várható tényezőktől;
- valamint utóbbihoz kapcsolódóan a nemek közötti egyenlőtlenség.¹

A társadalmi és jövedelmi egyenlőtlenségekkel kapcsolatosan számos elmélet született. A témakörben az elmúlt évek egyik legjelentősebb alakja a francia közgazdász, Thomas Piketty. Az első nagy hatású könyvet 2013-ban írta: *A tőke a 21. században* címmel. Piketty alaptézise, hogy az egyenlőtlenség a kapitalizmus velejárója, s abban az esetben, ha $r > g$, vagyis a tőke megtérülési rátája nagyobb, mint a gazdasági növekedés rátája, akkor az vagyoni koncentrációhoz vezet a társadalmon belül. Ennek feloldására többek között progresszív vagyoadó bevezetését javasolja. Piketty tézisének megjelenése óta számos kritika érte elméleti és módszertani oldalról egyaránt (lásd például KORNAI 2015 vagy GILES-GIUGLIANO 2014). Egy későbbi művében Piketty emellett kijelenti, hogy az egyenlőtlenség nem a technológiai fejlődés vagy a növekedés és fej-

¹ Európai Bizottság 2018.

lődés következménye, hanem az ideológia és a politika eredménye, amelyben az úgynevezett „egyenlőtlenségi rezsim” meghatározza a társadalmi egyenlőség és egyenlőtlenség szintjét.

Az egyenlőtlenségnek számos következménye van, s elsődlegesen annak mértéke a meghatározó. Bizonyos mértékű egyenlőtlenség még gazdaságilag ösztönző lehet (például innovációba vagy emberi tőkébe való befektetés révén), de a nagyobb mértékű egyenlőtlenség már a gazdasági növekedés és fejlődés ellen ható tényezőként tartható számon. Az egyenlőtlenség különböző dimenziói azonban egymást erősítő folyamatok is lehetnek, azaz például az esélyegyenlőtlenség mérséklése csökkentheti a jövedelmi egyenlőtlenséget és végső soron kihathat a vagyoni egyenlőtlenségre is és vice versa.² Ezzel összefüggésben a célzott gazdaság- és társadalompolitikai intézkedések önmagukban is generálhatnak pozitív következményeket más egyenlőtlenségi dimenziókban is. Mindazonáltal a cselekvés elmaradása egymást erősítő folyamatként hathat. A jövedelmek újraelosztása, állami szabályozás, célzott támogatások révén alakíthatók a jövedelmi viszonyok, mérsékelhetők az egyenlőtlenségek a társadalomban.³

Az egyenlőtlenségekhez szorosan kapcsolódik a szegénység vizsgálatának kérdésköre. A szegénység azon anyagi javak hiányával írható le, amelyek a mindennapi élet fenntartásához elengedhetetlenek az adott társadalomban. A szegénység meghatározására a legelterjedtebb módszer a Világbank által 1990 óta bevezetett szegénységi küszöb,⁴ amely globálisan és nemzeti szinten is kifejezi, hogy globálisan szegénységben élőknek minősülnek azok a személyek, akiknek a jövedelme a napi szinten meghatározott mennyiségű vásárlóerő-paritáson kifejezett dollár szintje alá esik. Ennek mértéke folyamatosan változik az árak változásával, amely 2011 óta 1,90\$ volt, míg 2022-től a mutató értéke 2,15\$ (2017-es vásárlóerő-paritáson mérve).⁵ A szegénység meghatározása ennek ellenére nehézkes, valamint számos esetben a makromegközelítés torzításokat eredményez. Ennek feloldására vezette be Banerjee–Dufflo az új mikroalapú megközelítést a szegénység vizsgálatára. Továbbá megállapítják, hogy az információhiány és a nem megfelelő várakozások együttesen elvezethetnek a szegénységi csapda kialakulásához.⁶ Meg kell különböztetnünk abszolút szegénységet és relatív szegénységet, míg előbbi inkább az élet fenntartásához szükséges szükségletek kielégítésének hiányában határozza meg a szegénységet, addig utóbbi esetében főképp pszichikai szegénységről beszélhetünk.

Az elméleti megállapítások mentén elengedhetetlen a társadalmi és jövedelmi egyenlőtlenségek pontos lehatárolása és mérése, annak érdekében, hogy a különböző szakpolitikai intézkedések bevezetése és azok mértéke a várt eredményeket generálja.

² Európai Bizottság 2017.

³ TÓTH 2022. Az egyenlőtlenségek témakörét hangsúlyosan a globalizációs és fiskális politikai összefüggésekkel szokás társítani. A 2008-as krízist követően azonban a globálisan meghatározó jegybankok által képviselt kiemelten laza monetáris politikai irányvonal több csatornán keresztül szintén számottevően hozzájárult az egyes társadalmi csoportok közötti vagyoni és jövedelmi különbségek emelkedéséhez (CZECZELI 2021a; 2021b).

⁴ A szegénységi küszöb a KSH (2005) definíciója alapján az alábbi módon határozható meg: „az a jövedelemküszöb, amely alatt élő személyek és háztartások szegénynek tekinthetők.”

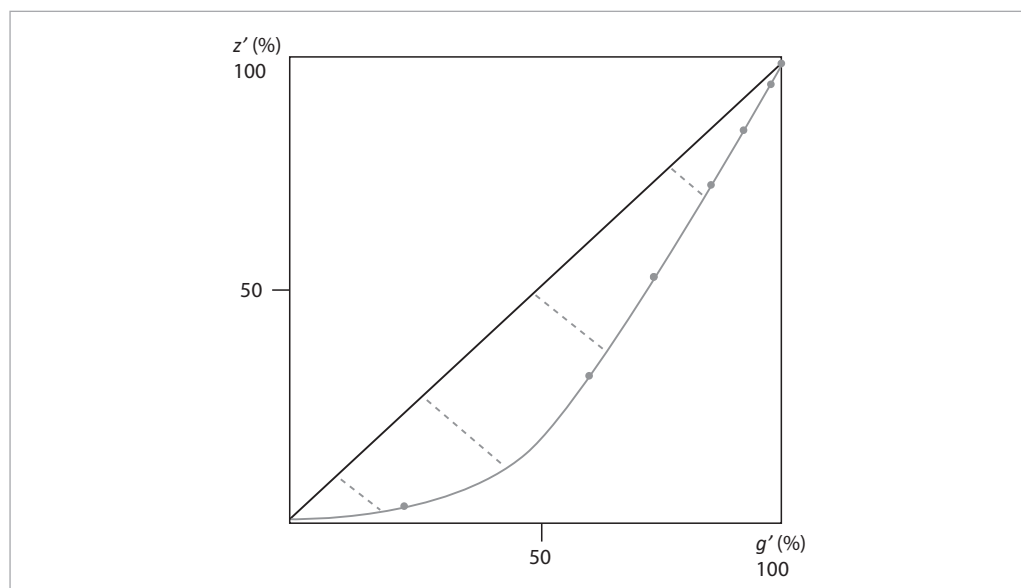
⁵ FILMER–FU – SÁNCHEZ-PÁRAMO 2022.

⁶ BANERJEE–DUFFLO 2011.

14.1.1. Társadalmi és jövedelmi egyenlőtlenségek

Sen (1973) rávilágít arra, hogy az egyenlőtlenség mérése történhet kvantitatív módon, mérés útján, valamint normatív megközelítéssel is. A társadalmi egyenlőtlenség ugyan tekinthető objektív fogalmi koncepciónak, mindazonáltal annak kvantitatív mérése során figyelembe vesszük a normatív szempontokat is, de a normatív szempontok figyelembevétele nem jelenti triviálisan az etikai elvek összességének számításba vételét.⁷

A társadalmi és jövedelmi egyenlőtlenséget számos mutatószámmal leképezhetjük. Ezek közül az egyik legelterjedtebb a Lorenz-görbe. A statisztikai értelemben vett Lorenz-görbe a koncentráció mérésére szolgál, amely a felfelé kumulált relatív gyakoriságok (g') függvényében ábrázolja a felfelé kumulált relatív értékösszegeket (z'). A Lorenz-görbe mindig a 45°-os egyenes alatt helyezkedik el, s minél távolabb található az átlótól a görbe annál nagyobb a koncentráció mértéke. Amennyiben a 45°-os átló és a Lorenz-görbe egybeesik, úgy a koncentráció mértéke nem értelmezhető. A Lorenz-görbét a 14.1. ábra illusztrálja.

14.1. ábra: A statisztikai értelmezésben vett Lorenz-görbe

Forrás: a szerző szerkesztése

A Lorenz-görbe statisztikai értelmezését fel tudjuk használni az egyenlőtlenségek mérése során. A felfelé kumulált relatív értékösszegek helyére általában az adott térség kumulált vagyoni vagy jövedelmi helyzetét, míg a felfelé kumulált relatív gyakoriságok helyére a kumulált népességet helyettesítjük be. A koncentráció mértékének változása megegyezik az egyenlőtlenségek mértékének alakulásával, azaz a Lorenz-görbe minél közelebb van a 45°-os egyeneshez annál kisebb lesz a társadalmon belüli egyenlőtlenség mértéke. Abban az esetben, ha a Lorenz-görbe a 45°-os

⁷ SEN 1973.

egyenesen helyezkedik el, akkor teljes egyenlőségről beszélhetünk a vizsgált társadalomban. A 45°-os egyenes és a Lorenz-görbe által behatárolt terület adja meg a Gini-indexet.

Gyakran a szegénységi mutatószámok közé sorolják a Gini-mutatót,⁸ mindazonáltal azt a jövedelmi egyenlőtlenségek és a vagyoni egyenlőtlenségek mérésére is használják, de még a területi egyenlőtlenségek terén is alkalmazzák. Gini-indexnek vagy Gini-együtthatónak is szokás nevezni. A mutató 0 és 1 közötti értéket vesz fel, ahol a teljes jövedelmi egyenlőtlenséget a 0, míg a teljes jövedelmi egyenlőtlenséget az 1 fejezte ki. (Gyakran százalékos formulában értelmezik.) A mutató lehetővé teszi különböző térségek összehasonlítását, ezáltal a nemzetközi kutatások gyakran alkalmazott mutatószáma.

A jövedelmi egyenlőtlenségek mérése történhet még az Éltető–Frigyes-indexszel, amely megmutatja, hogy „az átlag fölötti jövedelemből élők átlagjövedelmének az átlag alattiak százalékában kifejezett értéke”⁹ mekkora. Amennyiben a fenntarthatóság kritériumait is behozzuk a vizsgálatokba, úgy a társadalmi és jövedelmi egyenlőtlenségek olyan további kompozit mutatókkal mérhetők, mint a Human Development Index (HDI), a Net Economic Welfare (NEW) vagy a Genuine Progress Indicator (GPI). A HDI-mutató figyelembe veszi például az oktatás, s az iskolázottság szintjét, az egészségügyi helyzetet vagy a születéskor várható élettartamot. A GDP kiegészíti a GDP mutatóját a jövedelemeloszlás alakulásával, valamint ökológiai tényezőkkel is.

14.1.2. Népesedéspolitika és társadalmi idősödés

A népesedéspolitikát az elmúlt évtizedekben a kettősség jellemezte. Egyes társadalmakat – elsősorban a fejlődő és feltörekvő gazdaságokat – a növekvő népességszám, s ezáltal az emberiséget globálisan a túlnépesedés, míg más országokat – elsősorban a fejlett gazdaságokat – az idősödő társadalom jelensége jellemezte. A fejezet e két kérdéskör legfontosabb tényezőit fogja körüljárni, amely társadalmi jelenségeknek a gazdaságpolitika szempontjából két merőben eltérő hatásmechanizmusa és ezáltal különböző népesedéspolitikai igénye van.

Népesedéspolitika a világ gazdaságában

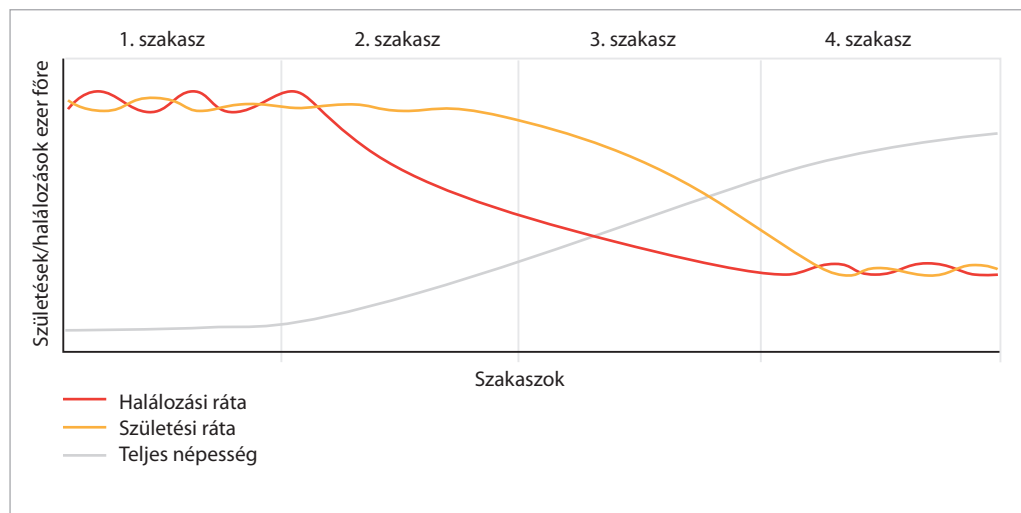
Az elmúlt évtizedekben a globális népességszám és a társadalmi tendenciák függvényében különböző népesedéspolitikai definíciók és megközelítések alakultak. Az eltérő fogalmi keretrendszerek magukban foglalják a termékenység és halandóság, valamint a migráció kérdéskörét is. Amennyiben a népesedéspolitikát egyszerűen szeretnénk definiálni, úgy azt mondhatjuk, hogy minden egyes közvetett és közvetlen intézkedést magában foglal, amely valamilyen módon hatást gyakorol a népességre. Egzaktabb definícióként azt állíthatjuk, hogy a „népesedéspolitika elsősorban a termékenység és halandóság változásaira, míg másodsorban a belső és nemzetközi migráció alakulására adott reakció, amely befolyással bír a népesség korösszetételére, méretére és regionális eloszlására is”.¹⁰

⁸ A mutató Corrado Gini olasz statisztikusról kapta elnevezését.

⁹ BÁNFALVI 2014.

¹⁰ SCHULTZ 2010: 4785.

Közvetett népesedéspolitikai alatt értjük azon intézkedéseket, amelyek más szakpolitikai területre összpontosítanak, de a népesség különböző dimenzióira is hatással vannak. A közvetlen népesedéspolitikai pedig azon intézkedéseket jelenti, amelyeket valamilyen népesedési céllal vezettek be. Emellett a különböző intervenciókat csoportosíthatjuk jellegük és időtartamuk alapján is. Jellegüket tekintve lehetnek jogi és szabályozási, gazdasági, valamint társadalmi jellegűek, míg időtartam szempontjából irányulhatnak rövid, közép-, illetve hosszú távra. A népességgazdasági felügyelete és országspecifikus célrendszerének kialakítása elsődlegesen a nemzeti kormányok által történik, amely intézkedések végrehajtásába piaci és nonprofit szervezeteket is bevonnak. Mindazonáltal az 1970-es évek óta a nemzetközi szervezetek (például ENSZ) palettáján is egyre hangsúlyosabb szerepet tölt be.¹¹ A globális szinten való tárgyalás szükséges, hiszen az olyan népesedési folyamatok, mint például a társadalmi és jövedelmi egyenlőtlenségek, szegénység vagy a túlnépesedés globális problémák, ahol globális válaszok és a nemzeti jó gyakorlatok megosztása is szükséges. A népesedéspolitikai a gazdaságok fejlettségi szintjével azonban folyamatosan változik, így a hatékony intézkedések bevezetéséhez az egyes térségek jellegzetességei megkívánják az országspecifikus célrendszerek kialakítását és folyamatos felülvizsgálatát.¹² Azt a folyamatot, amikor egy társadalom a magas termékenységi és magas halálhalozási ráta időszakából folyamatosan elmozdul az alacsony termékenységi ráta és alacsony halálhalozási ráta jelensége felé, első demográfiai átmenetnek nevezzük. A második demográfiai átmenet egy demográfiai minőségi változást eredményez, ahol megváltozik a termékenységi magatartás, a családhoz és az együttélési formákhoz való viszonyulás.¹³ Az első demográfiai átmenet folyamatát szemlélteti a 14.2. ábra is.

14.2. ábra: Az első demográfiai átmenet folyamatának ábrája (sematikus ábra)

Forrás: KAPITÁNY 2015: 69.

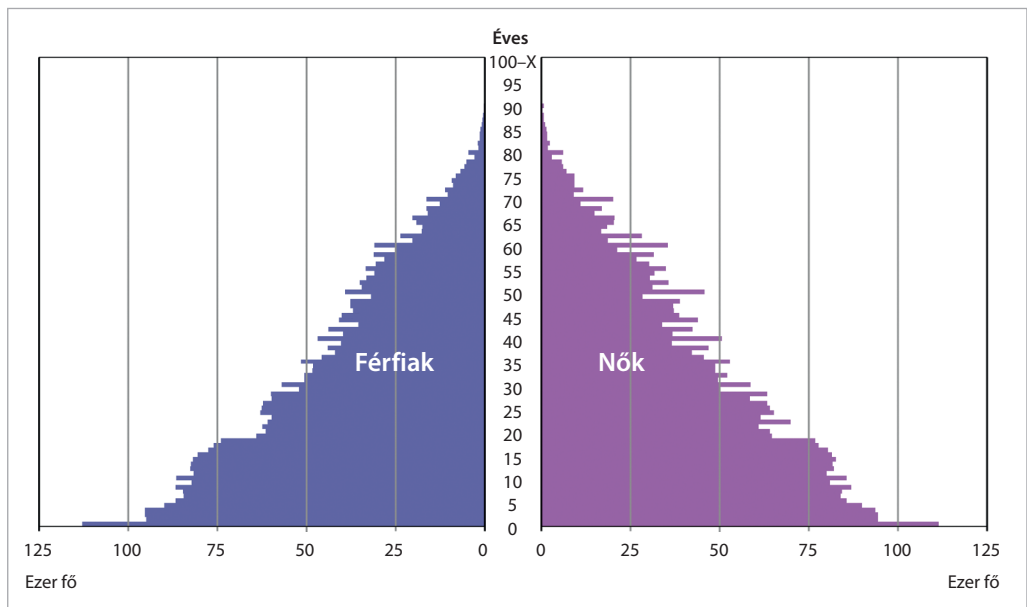
¹¹ MAY 2012.

¹² A népesedéspolitikai alakulásának történeti áttekintését lásd bővebben MAY 2012.

¹³ KAPITÁNY 2015

A demográfiai átmenet különböző szakaszai eltérő népesedési kihívásokat hordoznak magukban. Ezek közé sorolható a főként fejlődő gazdaságokat jellemző népesedési boom kérdésköre, amely az aktív népesedéspolitikai intézkedések (lásd például születésszabályozás különböző dimenziói az egyes fejlődő országokban) mellett más szakpolitikai területek részéről is intervenciót követel meg. Ide sorolhatók az egészség- és oktatáspolitikai, családpolitikai és egyéb fiskális politikai, valamint a társadalmi és jövedelmi egyenlőtlenségek, a szegénység mérséklését célzó intézkedések. A demográfiai átmenet utolsó szakasza az alacsony halálózási és születési rátával jellemzett időszak, amely jobb egészségügyi körülményekkel, magasabb születéskor várható átlagos élettartammal és átlagéletkorral párosul.

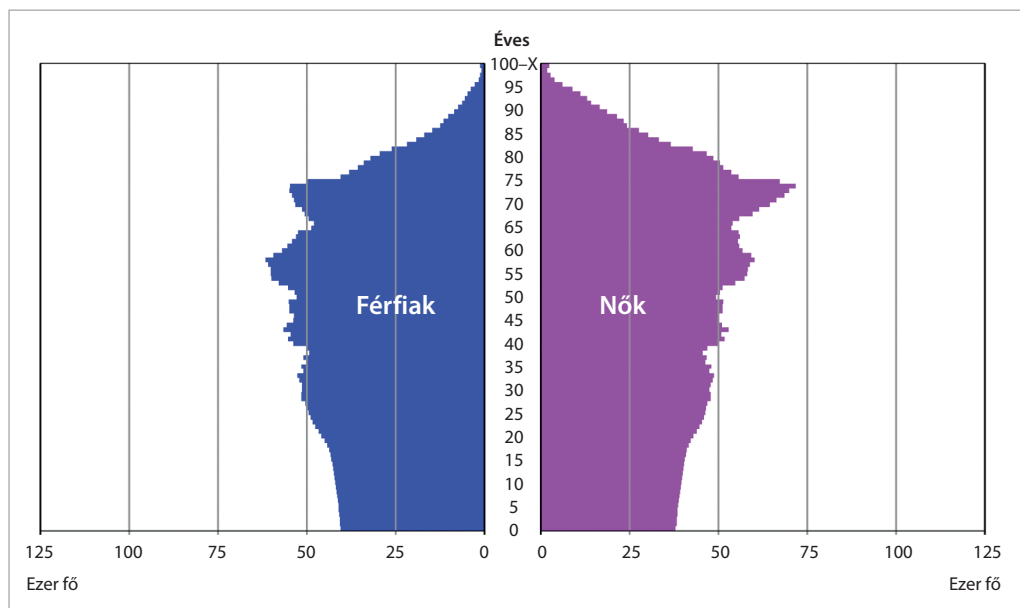
Amennyiben a korfa szempontjából vizsgáljuk az intervallum két végpontját, úgy megállapíthatjuk, hogy azokban az országokban, ahol népesedési boom történt, a korfa alsó része kiszélesedik, a fiatalabb generációk képviselik a társadalom nagyobb részarányát. A népesség rohamos mértékben történő növekedése elvezet a túlnépesedéshez, amely globális méreteket ölthet, s olyan gazdasági, társadalmi és ökológiai problémákat vethet fel, mint elszegényedés, a megfelelő minőségű és mennyiségű táplálékhoz és ivóvízhez való hozzáférés vagy a természeti erőforrások kizsákmányolása. A másik végpontnál a korfa előbb fatörzs alakot vesz fel, majd a felső, idősebb társadalmi réteget magában foglaló része kezd el kiszélesedni.

14.3. ábra: Magyarország korfája 1910-ben

Forrás: KSH [é. n.]

Ezen folyamat vezet el a társadalmi időződéshez, amelyet a munkaképes korú lakosság arányának csökkenése, a szociális ellátórendszer terhelésének növekedése jellemez. A korfa eltolódásainak különböző közgazdasági következményei lehetnek, amelyek közül a gazdasági növekedésre gyakorolt hatás a hagyományos növekedési elméletekből is eredeztethető. A növekedési elméletek a népességnövekedést a gazdasági növekedés hajtóerejének tartják. Ezzel szemben a népességnövekedés mérséklődése a növekedési tevékenység ellen hat.

14.4. ábra: Magyarország korfája 2050-ben a KSH előrejelzése alapján

Forrás: KSH [é. n.]

Ez indukálta az eredeti Hansen-féle szekuláris stagnáláselmélet létrejöttét, s szolgált táptalajul a 2010-es évek elején létrejövő új szekuláris stagnáláselméletek kínálatoldali megközelítésének is.¹⁴ Ezek ugyanakkor csupán közvetett módon – más tényezőkkel párhuzamosan (különösen a teljes tényezőtermelékenység növekedésének lassulásán keresztül) – magyarázzák a népességnövekedés lassulásával a gazdasági növekedés mérséklődését. Az idősödés problémaköre mindazonáltal ezen túlmutat, s számos eltérő csatornán keresztül befolyásolja a kibocsátást. A társadalom korszerkezetének változása, az idősödés, s ezzel párhuzamosan a munkaképes korúak társadalmon belüli arányának csökkenése, a munkamennyiség növekedési tényezőjének csökkenését indukálja. Ez triviálisan nem mérsékli a munkatermelékenység növekedési hozzájárulását, de megfelelő technológiai színvonal mellett a munka tényezőjének növekedéshez való hozzájárulását visszafoghatja.

A demográfiai átmenethez szorosan kapcsolódó fogalmi koncepció a demográfiai osztalék, amely a demográfiai változásokat a gazdasági növekedéssel köti össze. Az első demográfiai osztalék alatt azt értjük, hogy „a munkavállalók súlyozott létszámának növekedési üteme milyen mértékkel tér el egy szintén súlyozott fogyasztói létszám növekedési ütemétől”,¹⁵ ezzel szemben a második demográfiai osztalék azon gazdasági növekedésre utal, amely a humántőke magasabb szintjéből és a kapcsolódó fizikai tőkeberuházásokból ered. Az első demográfiai osztalék pozitív gazdasági növekedési hozzájárulással bír, ha az effektív fogyasztói létszám változásának mértékét (nagyobb mértékben növekszik, kisebb mértékben csökken) meghaladja az effektív munkaerő létszáma.¹⁶

¹⁴ Lásd bővebben például GORDON 2015 tanulmányában.

¹⁵ BERDE–KUNCZ 2017.

¹⁶ BERDE–KUNCZ 2017.

14.1. szemelvény: Családpolitika

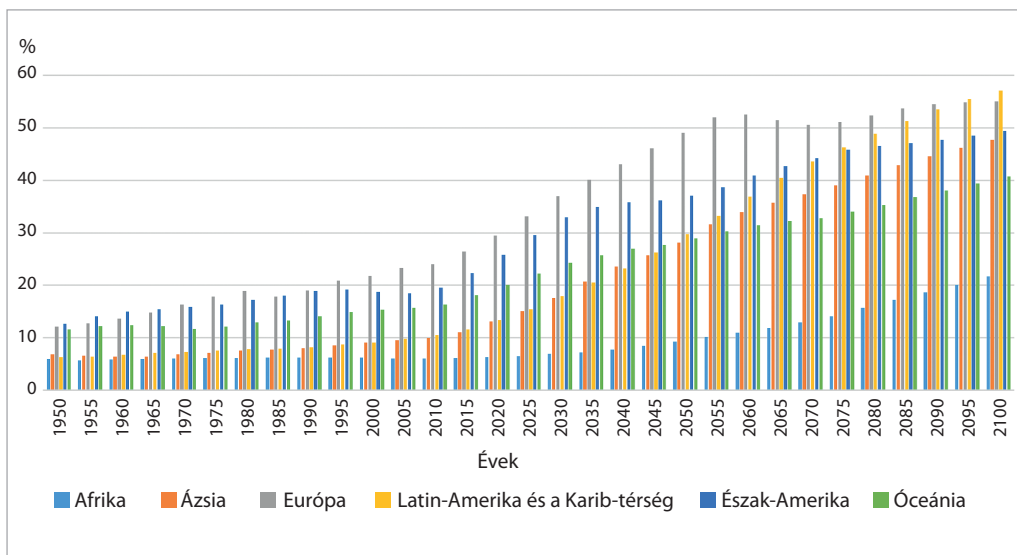
A gazdaság- és társadalompolitikai beavatkozás oldaláról vizsgálva a demográfiai trendeket a családpolitika jelentősége számottevően megnőtt a fejlett gazdaságokban az elmúlt évtizedekben. Ennek oka, hogy a családpolitika a hagyományos keretrendszerén túl az idősödő társadalom jelenségének (és kapcsolódóan a nyugdíjrendszer fenntarthatóságának) hosszú távú kezelésében is kulcsszerepet játszik. A modern jóléti állam családpolitikai eszközei közé sorolhatjuk a pénzbeli és természetbeni jóléti ellátásokat, az adókedvezményeket, egyéb kedvezmények (például közszolgáltatások igénybevétele alkalmával), személyes jellegű ellátások, valamint a más jogterületek családpolitikához kapcsolódó szabályai.¹⁷ A családtámogatási politika céljait illetően Thévenon (2011) hat célt azonosított: a szegénység csökkentését és a jövedelem fenntartását; a gyermekvállalás gazdasági költségeinek közvetlen kompenzációját; a foglalkoztatás elősegítését; a nemek közötti egyenlőség javítását; a korai gyermekkori fejlődés támogatását, valamint a születésszámok emelkedésének ösztönzését. A célkitűzések közötti egyensúly, valamint a kapcsolódóan kialakított szakpolitikai intézkedések is az egyes országokban eltérőek.¹⁸ Országspecifikus oldalról vizsgálva a családpolitikai összefüggéseket az egyes gazdaságokban számos különbség megállapítható. Thévenon (2011) 2005. évi adatokon alapuló, 28 OECD-tagországra irányuló vizsgálata hét klaszterbe sorolja a gazdaságokat. Ezek alapján megállapítható, hogy az északi országcsoportba tartozó gazdaságoknál a családpolitika fő jellemzője a 3 év alatti gyermeket nevelő munkavállaló szülők támogatása, amely elsődlegesen a gyermek születését követően munkahelyelhagyásra és a 3 év alatti gyermekek gyermekgondozási szolgáltatásainak támogatására irányul. Az északi modell fő jellegzetessége emellett a nemek közötti egyenlőség biztosítása, amelynek keretében már a 2000-es években jelentős szerepe volt a születés utáni apai szabadságnak. Az északi modell is heterogénnek tekinthető, amelynek két szélső pontját Dánia és Izland képviseli, ahol a többi országhoz képest relatíve rövid a szülői szabadság ideje, mindazonáltal az időszak alatt nyújtott támogatás mértéke magas. Emellett Dániában jelentős a munka és a családi élet összeegyeztethetőségének támogatása. Az angolszász gazdaságokban a gyermekszületés utáni szabadság viszonylag rövidnek tekinthető, s a védett foglalkoztatási időszak ellenére a munkavállaló bér korlátozott (amit a munkáltatói juttatások ellensúlyozhatnak). A gyermekneveléshez kapcsolódó szolgáltatások és intézményi feltételek igénybevétele a többi országcsoporthoz képest magasabb, amelyet adókedvezményekkel igyekeznek mérsékelni. Az iskolai előkészítők szerepe az intézményi rendszerben számottevő. A kontinentális európai modell köztes helyzetet képvisel, ahol magas az explicit családoknak nyújtott támogatások aránya (ebből Hollandia jelenthet kitétel). A modellből Franciaország és Hollandia családtámogatási rendszere az angolszász modellhez áll közelebb. A dél-európai országcsoport, kiegészülve Japánnal és Dél-Koreával egyik fő jellemzője, hogy korlátozott a gyermekekhez kapcsolódó fizetett szabadságok időtartama. Emellett viszonylag alacsony a gyermekgondozási szolgáltatások (főképp az iskolát megelőzően) igénybevételi lehetősége, amely magában hordozza, hogy az ehhez kapcsolódó költségek is alacsonyak, így szakpolitikai deficitről is beszélhetünk. Az országcsoportban azonban számottevő a munkahelyi átmenethez kapcsolódó alacsonyabb effektív adókulcsok, mint ösztönzők szerepe. A kelet-európai csoportnál nem azonosítható egységes családpolitikai modell, s a többi modell jellegzetességeit is magukban hordozzák. Mindazonáltal közös jellegzetesség

¹⁷ HOFFMAN 2018.

¹⁸ THÉVENON 2011.

a család anyagi helyzete alapján történő támogatás, de kisebb mértékben mint a dél-európai klaszternél.¹⁹ Makay (2021) hangsúlyozza, hogy „a magyar családtámogatási rendszer sokféle juttatással és szolgáltatással, európai viszonylatban bőkezűen támogatja a gyermeket nevelő szülőket”, valamint hogy „az utóbbi években a támogatások hangsúlya erőteljesen eltolódott a munkaviszonyhoz, munkabérhez kötött támogatások irányába, és csökkentek az alanyi jogon járó támogatásokra fordított kiadások”. Emellett fontos kiemelni: a családtámogatások GDP-hez mért arányának vizsgálata során jelentős szempont, hogy milyen jellegű juttatási kategóriákat sorolunk a családtámogatások típusai közé.²⁰

Az idősödő társadalom és a gazdaságpolitika²¹

14.5. ábra: Az idős kori függőességi ráta alakulása az egyes világ gazdasági régiókban

Forrás: United Nations (2020) adatai alapján a szerző szerkesztése

Az idősödés problémakörének vizsgálata globális mivoltából fakadóan is releváns annak érdekében, hogy a főbb makrogazdasági mechanizmusok azonosításával a politikai döntéshozók megfelelő gazdaság- és társadalompolitikai intézkedéseket alkalmazhassanak az idősödő társadalom okozta negatív turbulenciák kiküszöbölésére. A kérdéskört számos aspektusból lehet vizsgálni. A két legelterjedtebb módszer a mikromegközelítés – vagyis a háztartások és az egyén szintjén történő elemzés –, valamint a makromegközelítés, amikor a vizsgálatok a teljes népességre és az állam egészére fókuszálnak. Jelen fejezetben az utóbbi szemléletet követjük.

¹⁹ THÉVENON 2011.

²⁰ MAKAY 2021

²¹ Jelen fejezet ezen a tanulmányon alapul: MARTON 2018.

14.2. szemelvény: Csak a fejlett gazdaságok társadalmi idősödnek?

Az időskori függőségi ráta alapján leszögezhető, hogy az idősök társadalmi arányát tekintve a két legfejlettebb régió (Észak-Amerika és Európa) magasan kiemelkedik. Mindazonáltal az ENSZ Népesedési Divíziójának adatokra vonatkozó prognózisa²² szerint tendenciózusan vizsgálva a problémakört Latin-Amerika és a Karib-térség, valamint Ázsia társadalmi idősödik leggyorsabban a korösszetétel tekintetében. Hasonló trendet, azaz a fejlődő országok intenzívebb idősödését Bloom és szerzőtársai²³ elemzései is alátámasztják. Azaz a tendencia már a 2000-es években fennállt, s továbbra sem sikerült megállítani (a megfordítását nem is említve), amely az egyes fejlett és fejlődő országokban bevezetett társadalompolitikai intézkedések sikerességének megítélését is megkérdőjelezi. Az eset súlyosságát húzza alá, hogy például Kínában a korábbi trendek és társadalompolitikai irányvonal ellenére az utóbbi években újra előtérbe kerültek a gyermekvállalás állami ösztönzésének lehetőségei is.

Amennyiben alacsonyabb szerkezeti egység szintjén, ország szinten vizsgáljuk az idősödés mértékét, úgy számos érdekességet találhatunk. Az időskori függőségi ráta tekintetében 1950-ben Írország még 8,4-es értékkel számított világensőnek, addig napjainkra Japán vezeti a listát, ahol 100 munkaképes korúra 48 fő időskorú jut. (Külön érdekesség, hogy Japán esetében a mutató értéke 1985-ről 2020-ra több mint megháromszorozódott.) Az idősök számarányának multiplikatív módon emelkedő tendenciája ugyanakkor megmarad az ENSZ szakosított szervezetének előrejelzései szerint, s 2100-ra az új világenső Albánia esetében a mutató értéke már 104,1 lesz. A rangsor másik végén közel-keleti és afrikai országokat találunk. Mindazonáltal esetükben az alacsony érték az idősök társadalmon belüli részarányának rohamosan növekvő tendenciájával párosul. A prognózis szerint a leggyorsabb emelkedés az Egyesült Arab Emírségekben várható, ahol 2020-ról 2100-ra 19-szer(!) magasabb lesz a 65 év feletti népesség aránya a 100 fő munkaképes korú népességhez viszonyítva, s már eléri a 29,4 főt. Hasonló tendencia figyelhető meg a többi Perzsa-öböl menti államban is. Az afrikai kontinens vonatkozásában is számottevő társadalmi idősödés várható: a listavezető Kenyában meghétszereződhet az idősök aránya 2100-ra. Afrikában ugyanakkor a mutató nagy szóródást mutat, s számos gazdaságban már most is a gyorsuló idősödés jelensége figyelhető meg. E megállapítás Latin-Amerikában is megállja a helyét, viszont ott a fokozódó ütem mellett a kontinens legtöbb országát már az elmúlt évtizedekben is idősödő népesség jellemezte.

Forrás: MARTON 2020

Az idősödő társadalom makrogazdasági összefüggései: fiskális politikai és gazdasági növekedési aspektusok

Az idősödés kérdésköre kapcsán számos elmélet alakult ki. A klasszikus nézetek szerint a társadalom idősödése visszafordíthatatlan folyamat. A jelenlegi korösszetétel és a halálozási arány ugyanis adottnak tekinthető, a kormányzati politika pedig tovább erősíti az életszínvonal emelését, s ezáltal a várható élettartam növekedését is.²⁴ Ezzel összefüggésben szükséges az idősödő társadalom hatásainak részletes elemzése. Modigliani életciklus-elmélete alapján az egyén

²² ENSZ 2021.

²³ BLOOM–MITGANG–OSHER 2016.

²⁴ LUTZ–SKIRBEKK 2005.

életének egyes szakaszaiban hasonló mértékű fogyasztásra törekszik, így aktív munkavállalóként megtakarít, ezáltal növelve a gazdaság aggregált megtakarítási rátáját, míg fiatal korban és időskorban erre nem képes vagy nem hajlandó. Következésképpen a társadalom idősödésével a megtakarítások csökkennek, ami ily módon kihat a beruházási rátára és a gazdasági növekedés alakulására.²⁵ E negatív következményt az idősebb korosztály magasabb fogyasztási hajlandósága részben ellensúlyozhatja, de teljesen eliminálni nem képes. Az életciklus-elmélet megállapításai az elméleti és empirikus szakirodalom által is alátámasztottak, mivel makroszinten kimutatható az idősebb korosztályra jellemző alacsonyabb megtakarítási ráta.²⁶

Ebben a fejezetben az idősödő társadalom makrogazdasági hatásait két részre bontva vizsgáljuk: a fiskális oldali és gazdasági növekedési megközelítésre. Mindkét oldalon közvetett és közvetlen mechanizmusok identifikálhatók, amelyek kontraproduktív interakcióként is (pozitív és negatív értelemben egyaránt) felléphetnek, ezáltal erősítve a makrogazdasági következményeket.

14.2. Fiskális megközelítés

Az idősödő társadalom közvetve és közvetlenül is hatást gyakorol a fiskális politikára és a fiskális változókra. A közvetlen hatásmechanizmusok közé sorolható a költségvetés kiadási oldalán megnövekedő, az idősebb korosztályhoz köthető szociális védelmi kiadások. A bevételi oldalon a munkaképes korú lakosság arányának csökkenése a munkához kapcsolódó államháztartási bevételek mérséklődését idézheti elő. Közvetett hatásként az idősödő társadalom okozta negatív konzekvenciák kezelése érdekében hozott szakpolitikai intézkedések (társadalmi és gazdasági) költségei, valamint a gazdasági növekedés mérséklődéséből fakadó költségvetési egyensúlytalanságok kialakulása azonosítható. Az idősödés okozta lassulás a kibocsátás növekedésében ugyanis kisebb adóalapot eredményez, amely az adóbevételek csökkenését vonja maga után. Emellett a kiadási oldalon a nyugdíj- és egészségügyi kiadások emelkedése révén a *költségvetési nyomás* is megjelenik.²⁷ Az államháztartás elsődleges egyenlegére helyeződő nyomás negatív konzekvenciákat eredményezhet az államadósság-pozíciók jövőbeni alakulása szempontjából is. Az idősödés a kamatlábak jövőbeni alakulására, s így multiplikatív módon az adósságrátára gyakorolt negatív befolyására nincs empirikusan alátámasztható bizonyíték.²⁸ Mindazonáltal az idősödő társadalom által a költségvetési egyenlegre gyakorolt negatív mechanizmusok államháztartási deficit kialakulásához, megemelkedéséhez vezethetnek. A költségvetési deficit és a párhuzamosan ebből fakadóan romló államadósság-pozíciók hatványozottan a fiskális fenntarthatóság megkérdőjeleződését indukálhatják (más negatív turbulenciákkal párosulva a fiskális változókra helyeződő nyomás még tovább fokozódhat).²⁹ A korábbiakban a kiadásokat és bevételeket nem igazították a demográfiai változásokhoz az Európai Unió tagállamaiban, így a jövőben – változatlan politikai attitűd feltételezése mellett – az idősödésből fakadó költségvetési nyomás emelkedni fog,³⁰ ami a költségvetés és államadósság-oldali fenntarthatóság rövid távú megkérdőjeleződését

²⁵ DEATON 2005.

²⁶ ESTRADA–PARK–RAMAYANDI 2011.

²⁷ FELDSTEIN 2006.

²⁸ AFFLATET 2016.

²⁹ A fiskális fenntarthatóságról, annak értelmezésről és kikényszerítéséről bővebben BENCZES–KUTASI (2010), valamint KUTASI (2012) elemzése ad képet és iránymutatást.

³⁰ CHŁOŃ–DOMIŃCZAK et al. 2013.

idézheti elő. Az idősödés szempontjából a kiadási oldal fenntarthatóságának egyik sarkalatos pontja a nyugdíjkiadások emelkedése és a nyugdíjrendszer fenntarthatósága. A nyugdíjkiadások számottevő negatív hatását az empirikus szakirodalom eredményei is alátámasztják.

A fiskális oldali nyomás csökkentése, esetleges teljes kiküszöbölése gazdaságpolitikai reformokat igényel a politikai döntéshozóktól. Az elméleti és empirikus szakirodalom (valamint a gyakorlatban – főképp az európai W alakú krízis alatt válságkezelő intézkedésként – gyakran alkalmazott elmélet) a nyugdíjkorhatár emelését indítványozza, mint a problémakör által okozott makrogazdasági hatások tompításának egyik lehetséges eszközét.³¹ A nyugdíjkorhatár emelése egyfelől kiadásoldalról csökkenti a nyugdíjhoz köthető kiadásokat, míg bevételi oldalról növeli a munkavállaló népesség arányát a teljes populációhoz viszonyítva. Ennélfogva új adóbevételeket eredményezhet, s növelheti a termelékenységet és a kibocsátást is. Az intézkedés azonban számottevő társadalmi és politikai költséggel járhat. Az állami nyugdíj- és egészségügyi rendszerek reformjának hiányában a fiskális politikai nyomás jelentősen fokozódik. Az effektív nyugdíjkorhatár és a teljes termékenységi ráta emelkedése ugyan mérsékli az idősödéshez kapcsolódó kiadásokat, de a hatásmechanizmusok függnak az egyes országok által alkalmazott nyugdíjrendszerek típusától, valamint országspecifikus tényezők is befolyásolhatják azokat.³²

Az idősök teljes népességen belüli részaránya már a koronavírus járványt megelőzően is globálisan emelkedett. E tendencia már rövid távon nyomás alá helyezheti költségvetési egyenlegeket, míg közép- és hosszú távon napjaink elosztórendszerei fenntarthatósága is megkérdőjeleződhet. Amennyiben ehhez még hozzáadjuk a fennálló magas eladósodottsági szinteket – különösen a fejlett gazdaságokban – és az államháztartási egyenlegekhez köthető egyensúlytalanságokat a helyzet rövid időn belül problematikássá válhat. A fiskális fenntarthatóság megkérdőjeleződése azonban nem csupán fiskális politikai kérdéskör, növekedési vonzata is fennáll.

Növekedési hatásmechanizmusok

A gazdasági növekedést számos eltérő gazdasági és társadalmi tényező befolyásolhatja, amelyek közül a demográfiai változások csupán egy kis szeletet képviselnek. Ahogy a korábbi fejezetben már utaltunk rá a korai növekedési elméletek még a népességnövekedés növekedésösztönző hatását vizsgálták. Az utóbbi években azonban a fejlett gazdaságok lassabb ütemű kibocsátásbővülése és a népesség stagnálása, csökkenése közötti összefüggések kerültek a kutatások középpontjába.³³

A 2008-as globális pénzügyi és gazdasági válság, valamint a 2010-es európai szuverén adósságkrízis következtében a világgazdasági növekedés jelentősen mérséklődött. A fejlett gazdaságok recesszióba süllyedtek, míg a krízis előtt a világgazdaság húzógazdaságainak számító BRICS-országok teljesítménye számottevően visszaesett. A válság eredményeként nemcsak a fejlett országok potenciális gazdasági kilátásai, hanem a feltörekvő és fejlődő gazdaságok potenciális növekedése is jelentősen módosult, új, a korábbinál alacsonyabb növekedési pályák alakultak ki. Emellett a fejlett gazdaságokban már napjainkban is jelentkeznek az idősödő társadalom okozta egyes hatások, míg a fejlődő országok gyorsuló idősödéssel néznek szembe, amely

³¹ Többek között AFFLATET (2016), VERBIČ–SPRUK (2014) és DING (2014) is a fenti politikai döntés mellett érvel, s ebben látja az idősödő társadalom okozta fiskális fenntarthatósági problémák kezelésének lehetőségét.

³² VERBIČ–SPRUK 2014.

³³ Lásd bővebben a szekuláris stagnálás elméleteit.

a következő években tovább fokozódhat, súlyosbíthatja az egyes gazdaságokban esetlegesen fennálló strukturális egyensúlytalanságokat, s mérsékelheti a potenciális kibocsátás szintjét is.

A szakirodalomban elterjedt az az általános nézet, amely szerint az idősödés negatív hatást gyakorol a növekedésre. A lassabban növekvő társadalom és ezáltal a munkaerő alacsonyabb aránya egyértelműen maga után vonja a kibocsátás alacsonyabb szintjét is (ugyanolyan technológiai színvonal feltételezése mellett), ahogy arra a tartós stagnálás elméleti megközelítései is részben rávilágítottak. Emellett a lassuló népességnövekedés az egy főre jutó jövedelem csökkenését idézi elő, így már egyértelműen és közvetlen módon kihat az életszínvonal alakulására is. A csökkenő jövedelem alacsonyabb megtakarítási rátákat is eredményez, ami a beruházások visszaesését indukálhatja.³⁴

Acemoglu és Restrepo (2017) ugyanakkor cáfolják az idősödő társadalom és a lassabb egy főre jutó GDP-növekedés közötti kapcsolatot. Elemzésük alapján feltevésüket az endogén technológiai válasszal magyarázzák, vagyis azzal, hogy a gyorsabban idősödő társadalmak a munkaerő pótlására több robotikán alapuló megoldást és más technológiai változást alkalmaztak. Mindazonáltal egyértelműen azt nem állítják, hogy az idősödés kibocsátásra gyakorolt negatív következményeit semlegesítené egy ilyen jellegű technológiai forradalom. Hangsúlyozni kell, hogy az egyik lehetséges út az idősödő társadalom okozta munkaerőhiány mérséklésére a negyedik ipari forradalom által kifejlesztett technológiai újítások, mint például a robotika vagy a mesterséges intelligencia alkalmazása.

A szekuláris stagnálás elméletei a népességnövekedésen túl a termelékenységnövekedés lassuló ütemével is magyarázzák a kibocsátás stagnálás közeli állapotát. A két tényező egymást erősítő és szorosan összefüggő folyamat. Ezt támasztja alá, hogy számottevő empirikus eredmény igazolta, hogy az idősebb munkavállalók alacsonyabb termelékenységek, mint a fiatalabb korosztály. A munkavállalói korcsoportok és a teljes tényezőtermelékenység között fordított U alakú kapcsolat mutatható ki.³⁵ A fordított U alakú görbe maximumpontja a 40–49 éves korosztálynál vélelmezhető. E korosztály befolyásolja leginkább a TFP alakulását, s ezen intervallumnál fiatalabb és idősebb korcsoportok kevésbé tekinthetők termelékenynek.³⁶

A népesség idősödésének a munkaerő mérséklődése, valamint a TFP növekedésének lassulása mellett a tőkefelhalmozás révén is negatív következményei vannak a növekedés szempontjából. Mindazonáltal a népesség csökkenése a tőkehígító hatás által elő is segítheti a kibocsátást.³⁷ A megtakarítási ráta ugyanakkor azon országokban mutatja a legerősebb pozitív irányú kapcsolatot, amelyeket kereskedelmileg nagyfokú nyitottság és alacsony időskori függőségi ráta³⁸ jellemez. A népesség idősödésének legnagyobb negatív hatása a kereskedelmileg zártabb és nagy megtakarítási rátával rendelkező gazdaságok esetében van.³⁹

³⁴ FELDSTEIN 2006. A magyar megtakarítások Covid–19-válság előtti alakulásáról ld. bővebben CZECELI–KUTASI–SZABÓ 2021.

³⁵ FEYERER 2007.

³⁶ WERDING 2008.

³⁷ OTSU–SHIBAYAMA 2016.

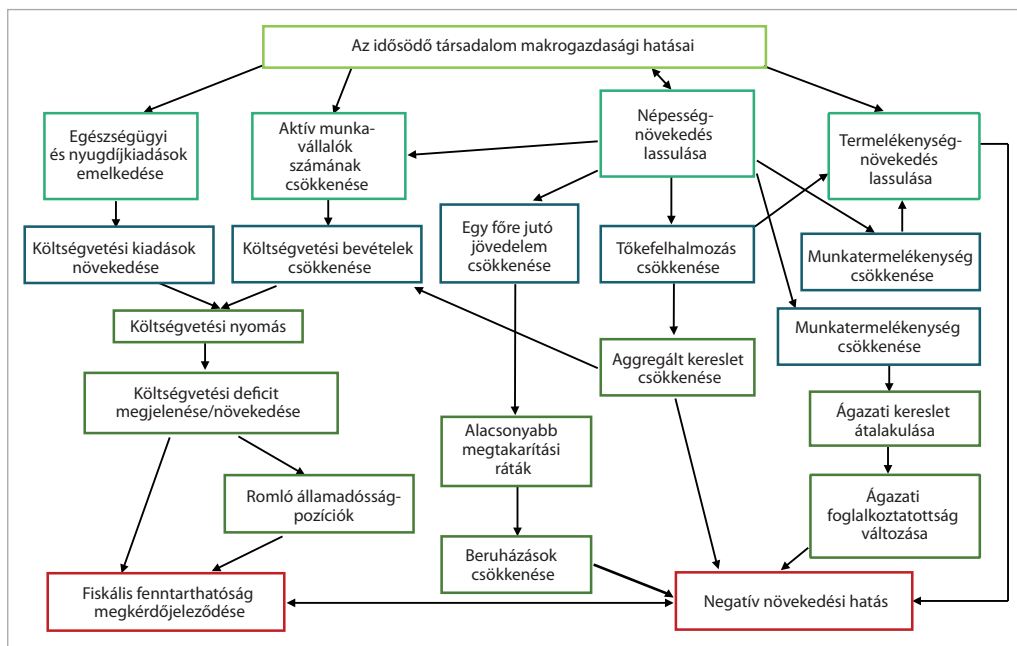
³⁸ A teljes függőségi ráta olyan viszonyszám, amely a gazdaságilag inaktív fiatal és idős, gazdaságilag inaktív népességet viszonyítja a munkaképes korú lakosság számához. Ezt kettébontva kapható meg a *fiatalkori függőségi ráta* és az *időskori függőségi ráta*. Általánosságban a fiatalok munkaképes lakosság alatt a 15 és 65 év közötti népességet szokás érteni, míg az idősek kategóriájába a 65 év feletti lakosság tartozik, ugyanakkor az egyes statisztikai adatbázisokban ettől eltérő életkori csoportosításokat is találhatunk.

³⁹ HERZOG 2012.

A fenti faktorokon túlmutatóan a negyedik tényező a fogyasztás, amelyet a növekedési oldalon befolyásol az idősödő népesség. Az idősödő társadalom a gazdaság fogyasztási szerkezetének eltolódását eredményezi. Az elmozdulás az egészségügyi, lakhatási és szabadidős tevékenységekre fordított költségek emelkedésében, valamint a berendezések, a ruházati és szállítási ráfordítások mérséklődésében érhető tetten. A gazdaság fogyasztási struktúrájának megváltozása az egyes ágazatok termelését is befolyásolhatják, így az ágazati kereslet változása az egyes ágazatok foglalkoztatottságára is hatást gyakorolhat.⁴⁰ Rövid távon a demográfiai osztalék a fogyasztás emelkedését idézheti elő, amely azonban az időskori függőségi ráta növekedésével eltűnik. A termékenység további csökkenése hosszú távon a fogyasztás további mérséklődéséhez vezethet.⁴¹

A hatások kapcsolódási pontjai

Az idősödő társadalom összetett mechanizmusok révén közvetett és közvetlen módon kihat a fiskális oldalra és a gazdasági növekedésre egyaránt. Az egyes folyamatok pontos hatásmechanizmusait már az előző két alfejezetben, az egyes megközelítésekre vonatkoztatva a korábbi elméleti és empirikus eredmények által azonosítottam. A két aspektus összekapcsolódásának rendszerezése és egy egységes keretrendszer kialakítása mindazonáltal nélkülözhetetlen. A jobb áttekinthetőség érdekében az idősödés legfontosabb csatornáit a 14.6. ábra illusztrálja.

14.6. ábra: Az idősödő társadalom makrogazdaságra kifejtett hatásainak összegző folyamatábrája

Forrás: a szerző szerkesztése

⁴⁰ LEFÈVRE 2006.

⁴¹ HOCK-WEIL 2006.

Le kell szögezni, hogy a legfontosabb aspektusokat azonosítottuk, s csupán a közvetlenül az idősödő társadalomra visszavezethető tényezők rendszerezése volt a cél. E szemlélet mentén négy csatornát azonosíthatunk: *egészségügyi és nyugdíjkiadások emelkedésének csatornáját, az aktív munkavállalók számának csökkenése csatornát, a népességnövekedés lassulása csatornát, valamint a termelékenység mérséklődésének csatornáját.*

A fiskális oldali megközelítés tartalmazza a kiadások emelkedését az egészségügyi és nyugdíjkiadások nyomán, valamint a bevételek mérséklődését az aggregált kereslet és az aktív munkavállalók számának csökkenése által. Mindazonáltal a költségvetési tételekben bekövetkező esetleges változások kibocsátásra gyakorolt befolyását is ki kell emelni. Emellett a romló államadósság-pozíciók, a kiszorító hatás és a fiskális fenntarthatóság megkérdőjeleződése is olyan makrogazdasági folyamat, amely növekedési áldozattal járhat, így kontraproduktívan mérsékelheti az idősödés okozta kibocsátásvesztéseket.

A növekedési megközelítés oldaláról vizsgálva a problémakört két fő tényező identifikálható: a népességnövekedés mérséklődése, valamint a termelékenységnövekedés lassulása. A komponensek szoros összefüggésben állnak egymással, aminek elsődleges megnyilvánulási formái a tőkefelhalmozás csökkenése, valamint a munkatermelékenység mérséklődése. Az azonban kétségtelen, hogy ezeket külön faktorként kell kezelni, ugyanis a népességnövekedés lassulása az idősödő társadalom és a demográfiai átmenet jelenlegi szakaszának termékenységsökkenéséből fakad, s nem csupán a termelékenység aspektusán keresztül mutat összefüggést a kibocsátás mérséklődésével. Mindemellett kapcsolódási pont realizálható az aktív munkavállalók számának csökkenése révén a fiskális oldali megközelítéssel. Hasonló kapcsolódási pont jelenik meg a két elkülönített összefüggés között a tőkefelhalmozás mérséklődése által az aggregált keresletre gyakorolt negatív konzekvenciáknál, amelyek az államháztartás bevételi oldalát is érzékenyen érinthetik. A fogyasztási szerkezet módosulása is hasonló következményekkel járhat, hiszen termelési és fogyasztási oldalról is az egyes ágazatok irányából újak felé történő eltolódás az államháztartási tételekre is kihathat.

Összességében megállapítható, hogy az egyes hatásmechanizmusok külön-külön és a fiskális fenntarthatóság és a gazdasági növekedés önmagában is egymást segítő, illetve gátló folyamatokat fejthetnek ki. Az idősödő társadalom egyik tényezőre kifejtett hatása így hatványozottan jelentkezhet más faktorok erősítése által.

14.3. Nyugdíjrendszerek

Az idősek társadalmon belüli részarányának növekedése triviálisan maga után vonja a nyugdíjrendszerek fenntarthatóságának kérdését. A fenntarthatóságot számos tényező befolyásolhatja:

- az idősek és a munkaképes korú népesség számának alakulása a társadalmon belül;
- a makrogazdasági tényezők: a foglalkoztatás szintje és a reálbérek alakulása;
- a feketegazdaság mértéke: a járadékok befizetési hajlandósága.

A nyugdíjrendszert befolyásoló tényezőket számos gazdaságpolitikai intézkedéssel lehet mérsékelní, amelyek közvetett és közvetlen módon is befolyásolhatják annak fenntarthatóságát. Az intézkedések összefoglalását a 14.1. táblázat tartalmazza.

14.1. táblázat: A nyugdíjrendszerre ható tényezők és azokra adható gazdaságpolitikai válaszok

	Az aktívak száma, keresete	Az általuk nyugdíjcélra adott közösségi befizetés (járulék, adó)	A nyugdíjasok száma	Nyugdíjkor- határ	A várható élettartam
Változás	↓	↓	↑	↑	↑
Beavatkozással módosítható*	↑	↑	↓	↑	↑

Megjegyzés: létezik olyan, a gazdaságpolitika nemzetközi színterén széles körben használt intézkedés, amellyel lehet hatni az adott dologra, kedvezőtlen változás esetén mérsékelni vagy megfordítani, kedvező esetén növelni. A várható élettartam jóléti, egészségügyi, szociális intézkedésekkel növelhető, de ez a nyugdíjrendszer fenntarthatósága ellen hat. A csökkentésére tett intézkedések nem volnának etikusak.

Forrás: JUHÁSZ 2015: 80.

A nyugdíjrendszerek típusait három fő kategóriába sorolhatjuk:

- felosztó-kirovó rendszer;
- várományfedezeti rendszer;
- tőkefedezeti rendszer.

A felosztó-kirovó rendszerben⁴² a mindenkor aktív munkaképes korú lakosság járadékbecfizetései biztosítják a nyugdíjaskorú népesség nyugdíjkifizetéseit, s a nyugdíjrendszer fenntarthatóságát. A munkaképes korú lakosság csökkenése a járadékbecfizetés mérséklődése révén a rendszer fenntarthatatlanságát eredményezheti, amely gazdaságpolitikai intervenciókat igényelhet, például járadékemeléseket vagy a nyugdíjkorhatár emelését. A felosztó-kirovó rendszer fenntarthatóságával kapcsolatos kritikákat, s lehetséges megoldási javaslatokat foglal össze Banyár (2019) is. A fenntarthatóság előmozdítása érdekében – a családpolitikai intézkedések mellett (születések számának és a nők kettős szerepének ösztönzése) – az időskorúak munkaerőpiaci aktivitásának növelése kulcsfontosságú lehet, amely gazdaságpolitikai oldalról elősegíthető az aktivitásuk ösztönzésével, az egészségügyi állapot fejlesztésével és ezáltal a munkaképesség időszakának kitolásával, valamint a nyugdíjkorhatár emelésével.⁴³ Továbbá fontos tényező az öngondoskodás szükségessége is. A nyugdíjrendszer fenntarthatóságának vizsgálata szempontjából releváns a várható élettartam változásán alapuló modellezés. Ennek a magyar adatokon történő empirikus vizsgálatát lásd részletesen például Májer–Kovács (2011) tanulmányában. Vékás (2021) tanulmánya szintetizálta a magyar nyugdíjrendszer fenntarthatóságához kapcsolódóan 2015 óta az időskori függőségi rátára vonatkozó kutatások eredményeit, amely alapján a mutató értéke 2030-ban az előrejelzések alapján átlagosan 37,4%-ra tehető. A megoldási lehetőségek kapcsán ki kell emelni, hogy a strukturális reformok korlátozott hatásúak rövid és középtávon (a nyugdíjak mérséklése politikai és társadalmi, a járulékemelés gazdasági növekedési okokból nem megvalósítható, míg a családpolitikai intézkedések termékenységre gyakorolt hatásai hosszú távon jelentkeznek), így a nyugdíjrendszer jelentős változtatásának hiányában középtávon (2030-ig) a foglalkoztatás és a reálbérek, valamint a nyugdíjkorhatár növekedése jelenthet megoldást.⁴⁴

⁴² A felosztó-kirovó rendszer főbb jellemzőit lásd bővebben: SIMONOVITS 2014.

⁴³ PÉTER–NÉMETH–VARGHA 2020.

⁴⁴ VÉKÁS 2021.

Emellett nyugdíjrendszer fenntarthatósága érdekében elméleti oldalról számos megközelítést dolgoztak ki. A nyugdíjreform egyik módja lehet a biztosítási paradigmától a befektetési paradigmába (azon belül is a humántőkébe való befektetés révén) történő elmozdulás. A nyugdíjrendszer egy másik reformját lásd bővebben Botos (2012) művében.

A várományfedezeti rendszer napjainkban már nem alkalmazott. A lényege arra vezethető vissza, hogy „előre meghatározott mértékű kifizetéseket eszközöl, amelyek fedezetét a tagok által összegyűjtött vagyon és kamatai adják”.⁴⁵ A tőkefedezeti rendszer lényege a tőkésítés, vagyis a munkavállaló által befizetett összeg (legyen szó járulékról, tagdíjról stb.) felgyülemlik, s a tőkésítés révén hozamot is generál, amely egyrészt ösztönzi a munkavállalót a magasabb befizetésre, másrészt biztosítja a munkavállaló által „elvárt” nyugdíjas éveinek életszínvonalát. A rendszer kockázata a tőke értékcsökkenése. A nyugdíjrendszerek különböző típusainak összefoglalását a 14.2. táblázat tartalmazza. Ahogy a táblázat is reprezentálja, a tőkefedezeti rendszer állami és magán/önkéntes nyugdíjrendszer formájában is megvalósulhat.

14.2. táblázat: A nyugdíjrendszerek különböző típusainak összefoglaló táblázata

A járadékok/kifizetések finanszírozásának módja		A rendszerbe való befizetésre vonatkozó kényszer jellege szerint	A nyugdíjkorhatár alapján
Pay as you go rendszer			
Tőkefedezeti rendszerek	Befizetéssel meghatározott (DC)	Non-financial vagy notional DC-rendszer (NDC)	kötelező rendszer merev
		„Normál”, feltőkésített vagy „Financial” DC (=FDC) rendszer	önkéntes rendszer rugalmas
	Kifizetéssel meghatározott (DB)		

Forrás: JUHÁSZ 2015: 75.

⁴⁵ JUHÁSZ 2015.

Függelék

A) A szegénység mérőszámai

A társadalmi és jövedelmi egyenlőtlenségek, a szegénységet mérő indikátorok közé sorolhatjuk az alábbi mutatókat:

- szegénységi arány;
- szegénységi rés:
 - megmutatja a szegénységi küszöb alatt élők százalékában a szegények átlagjövedelmét;
 - két fajtája a normalizált szegénységi rés és a relatív szegénységi rés.
- Sen-index:
 - együttesen méri a szegények számát, a közöttük lévő egyenlőtlenséget és a szegénység mélységét a társadalomban.⁴⁶
- Risk-mutató:
 - „a szegénységi küszöb alá kerülés kockázatát fejezi ki oly módon, hogy a vizsgált sokaság országos arányát és ugyanezen sokaság szegénységi arányát hasonlítja össze. A mutató értéke 1, ha az országos résarány és a szegénységi ráta megegyezik, 1-nél nagyobb, ha a szegénységi ráta meghaladja az országos résarányt és 1-nél kisebb, ha az alatt marad.”⁴⁷

Fogalmak: jövedelmi egyenlőtlenség, vagyoni egyenlőtlenség, esélyegyenlőtlenség, szegénység, Lorenz-görbe, Gini-mutató, népesedéspolitika, demográfiai átmenet, demográfiai osztalék, idősödő társadalom, felosztó-kirovó rendszer, várományfedezeti rendszer, tőkefedezeti rendszer

Ellenőrző kérdések:

1. Ismertesse a legfontosabb társadalmi és jövedelmi egyenlőtlenségekhez kapcsolódó elméleteket és összefüggéseket!
2. Mutassa be a társadalmi és jövedelmi egyenlőtlenségek mérésének módjait!
3. Jellemezze a népesedéspolitika legfontosabb dimenzióit!
4. Ismertesse az idősödő társadalom különböző makrogazdasági hatásait!
5. Mutassa be a nyugdíjrendszerek típusait!

Problémamegoldás:

1. Vizsgálja meg a fejezetben alkalmazott mérési lehetőségekkel, hogy milyen módon alakultak a társadalmi és jövedelmi egyenlőtlenségek a fejlett, feltörekvő és fejlődő gazdaságokban az elmúlt évtizedekben!
2. Vizsgálja meg, milyen jó gyakorlatok azonosíthatók a fejlett gazdaságokban az idősödő társadalom különböző hatásainak (például családpolitika és nyugdíjpolitika) kezelésére!

⁴⁶ BÁNFALVI 2014.

⁴⁷ KSH 2005.

Irodalomjegyzék

- ACEMOGLU, Daron – RESTREPO, Pascual (2017): Secular Stagnation? The Effect of Aging on Economic Growth in the Age of Automation. *NBER Working Papers*, no. 23077.
- AFFLATET, Nicolas (2016): The Impact on Population Ageing on Public Debt. A Panel Analysis for 18 European Countries. *Strathclyde Discussion Paper*, no. 16–15.
- BANERJEE, Abhijit – DUFFLO, Esther (2011): *Poor Economics: A Radical Rethinking of the Way to Fight Global Poverty*. New York: Public Affairs.
- BÁNFALVI Győző (2014): Szegénységi mutatószámok – magyar és nemzetközi példák. *Metszetek*, 3(2), 119–140.
- BANYÁR József (2019): Az állami nyugdíjrendszer „születési” hibái és javításának fő iránya. *Pénzügyi Szemle*, 64(4), 540–553. Online: http://doi.org/10.35551/PSZ_2019_4_4
- BENCZES István – KUTASI Gábor (2010): A költségvetési politika fenntarthatósága és a szabályalapú gazdaságpolitika. *Köz-gazdaság*, 5(2), 59–74.
- BERDE Éva – KUNCZ Izabella (2017): Az egy főre jutó GDP lehetséges pályái – szimuláció egy demográfiai alapú növekedési modellel. *Hitelintézeti Szemle*, 16(4), 36–57.
- BLOOM, David E. – MITGANG, Elizabeth – OSHER, Benjamin (2016): Demography of Global Aging. *PGDA Working Paper*, no. 131. Online: <https://cdn1.sph.harvard.edu/wp-content/uploads/sites/1288/2012/11/Demography-of-Global-Aging.pdf>
- BOTOS Katalin (2012): *Matuzsálemek kora – Nyugdíj, gazdaság, társadalom*. Budapest: Kairosz.
- CHŁOŃ-DOMIŃCZAK, Agnieszka et al. (2013): *Impact of Demographic Change on Public Expenditure and Revenue in Europe*. Online: www.international-pension-workshop.com/wp-content/uploads/papers-14/Chlon-Dominczak_2.pdf
- CZECZELI, Vivien – KUTASI, Gábor – SZABÓ, Eszter (2021): The Assessment of Government Incentives on Savings, Hungary 2006–2019. *Acta Oeconomica*, 71(4), 569–585. Online: <http://doi.org/10.1556/032.2021.00040>
- CZECZELI Vivien (2021a): A monetáris politika hatása a jövedelmi egyenlőtlenségekre. *Közgazdasági Szemle*, 68(3), 282–299.
- CZECZELI, Vivien (2021b): How Does Monetary Policy Affect Income Inequality? Evidence from Europe. *Európai Tükör*, 24(1), 95–112.
- DEATON, Angus (2005): Franco Modigliani and the Life Cycle Theory of Consumption. *Banca Nazionale del Lavoro Quarterly Review*, 58(233–234), 91–107.
- DING, Hong (2014): Economic Growth and Welfare State: A Debate of Econometrics. *Journal of Social Science for Policy Implications*, 2(2), 165–196.
- ENSZ (2021): *World Population Prospects 2021*. Department of Economic and Social Affairs Population Division.
- ESTRADA, Gemma Esther B. – PARK, Donghyun – RAMAYANDI, Arief (2011): Population Aging and Aggregate Consumption in Developing Asia. *ADB Economics Working Paper Series*, no. 282.
- Európai Bizottság (2018): *Az egyenlőtlenség kezelése*. Online: https://commission.europa.eu/system/files/2018-06/european-semester_thematic-factsheet_addressing-inequalities_hu.pdf
- FELDSTEIN, Martin Stuart (2006): The Effects of the Ageing European Population on Economic Growth and Budgets: Implications for Immigration and Other Policies. *NBER Working Paper*, no. 12736.
- FEYRER, James (2007): Demographics and Productivity. *The Review of Economics and Statistics*, 89(1), 100–109.

- FILMER, Deon – FU, Haishan – SÁNCHEZ-PÁRAMO, Carolina (2022): An Adjustment to Global Poverty Lines. *WorldBank Blogs, Voices*, 2022. május 2. Online: <https://blogs.worldbank.org/voices/adjustment-global-poverty-lines>
- GILES, Chris – GIUGLIANO, Ferdinando (2014): Thomas Piketty's Exhaustive Inequality Data Turn out to Be Flawed. *Financial Times*, 2014. május 23. Online: www.ft.com/content/c9ccla54-e281-11e3-89fd-00144feabdc0
- GORDON, Robert J. (2015): Secular Stagnation: A Supply-Side View. *American Economic Review*, 105(5), 54–59. Online: <https://doi.org/10.1257/aer.p20151102>
- HERZOG, Ryan W. (2012): A Dynamic Panel Model of GDP growth, Saving, Age Dependency, and Trade Openness. *International Review of Applied Economics*, 26, 1–25.
- HOCK, Heinrich – WEIL, David N. (2006): The Dynamics of the Age Structure, Dependency, and Consumption. *National Bureau of Economic Research Working Paper Series*, 12140.
- HOFFMAN István (2018): *Családpolitika*. Budapest: Nemzeti Közszerológati Egyetem, Vezető- és Továbbképzési Központ.
- JUHÁSZ Zita (2015): A magyar nyugdíjrendszer kapcsolódása az EU nyugdíjharmonizációs elemeihez. *Gazdaság és Társadalom*, 7(3), 74–93. Online: <http://dx.doi.org/10.21637/GT.2015.3.05>
- KAPITÁNY Balázs szerk. (2015): *Demográfiai fogalomtár*. Budapest: KSH Népeségstudományi Kutatóintézet. Online: www.demografia.hu/tudastar/fogalomtar
- KORNAI János (2015): Milyen is hát a tőke a 21. században? Megjegyzések Piketty könyvéhez. *Közgazdasági Szemle*, 62(9), 909–942.
- KSH (2005): A jövedelem, mint az anyagi jólét és a szegénység mérőszáma. *Társadalomstatistikai Füzetek*, no. 43. Online: www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/pdf/jovedelem.pdf
- KSH [é. n.]: *Interaktív korfák*. Online: www.ksh.hu/interaktiv/korfak/orszag.html
- KUTASI, Gábor (2012): Budgeting with Rules and Advisory Institutions in the EU. *South-East Europe: International Relations Quarterly*, 3(1), 1–10.
- LEFÉBVRE, Mathieu (2006): Population Ageing and Consumption in Belgium. *CREPP Working Papers*, no. 0604.
- LUTZ, Wolfgang – SKIRBEKK, Vegard (2005): Policies Addressing the Tempo Effect in Low-Fertility Countries. *Population and Development Review*, 31(4), 703–723.
- MÁJER István – KOVÁCS Erzsébet (2011): Élettartam-kockázat – a nyugdíjrendszerre nehezedő egyik teher. *Statistikai Szemle*, 89(7–8), 790–812.
- MAKAY Zsuzsanna (2021): Családtámogatás, női munkavállalás. In MONOSTORI Judit – ÖRI Péter – SPÉDER Zsolt (szerk.): *Demográfiai portré 2021. Jelentés a magyar népesség helyzetéről*. Budapest: KSH Népeségstudományi Kutatóintézet, 121–138.
- MARTON Ádám (2018): Az idősödés problémaköre az Európa Unióban. *Európai Tükör*, 21(1), 59–79.
- MARTON Ádám (2020): Csak mi öregsünk? *Ludovika.hu*, 2020. február 18. Online: www.ludovika.hu/blogok/ludeconblog/2020/02/18/csak-mi-oregszunk/
- MAY, John F. (2012): The Role of Population Policies. *Études*, 417(11), 441–452. Online: <https://doi.org/10.3917/etu.4175.0441>
- OTSU, Keisuke – SHIBAYAMA, Katsuyuki (2016): Population Ageing and Potential Growth in Asia. *Asian Development Review*, 33(2), 56–73. Online: https://doi.org/10.1162/ADEV_a_00072
- PÉTER Ákos – NÉMETH Erzsébet – VARGHA Bálint Tamás (2020): A nyugdíjrendszer fenntarthatósága, kockázatok és lehetőségek. *Pénzügyi Szemle*, 65(2), 57–85. Online: https://doi.org/10.35551/PSZ_2020_k_2_3
- SCHULTZ, T. Paul (2010): Population and Health Policies. In RODRIK, Dani – ROSENZWEIG, MARK (szerk.): *Handbook of Development Economics*. V. kötet. [H. n]: Elsevier, 4785–4881. Online: <https://doi.org/10.1016/B978-0-444-52944-2.00010-0>

- SEN, Amartya (1973): *On Economic Inequality*. Oxford: Clarendon Press.
- SIMONOVITS András (2014): *Nyugdíjrendszerek: tények és modellek*. Budapest: Typotex.
- THÉVENON, Olivier (2011): Family Policies in OECD Countries: A Comparative Analysis. *Population and Development Review*, 31(1), 57–87. Online: <https://doi.org/10.1111/j.1728-4457.2011.00390.x>
- TÓTH Ferenc (2022): Jövedelmi és vagyoni egyenlőtlenségek. In BAKSAY Gergely – MATOLCSY György – VIRÁG Barnabás (szerk.): *Új közgazdaságtan a fenntarthatóságért*. Budapest: Magyar Nemzeti Bank.
- United Nations (2020): United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division. World Population Prospects 2020. Online: <https://population.un.org/wpp/>
- VÉKÁS Péter (2021): *A nyugdíjrendszer fenntarthatósága a munkapiaci folyamatok függvényében – jelenlegi körkép és kitekintés 2030-ig*. Műhelytanulmány, Corvinus Kutatások. Online: <https://unipub.lib.uni-corvinus.hu/6238/1/fenntarthato%CC%81sa%CC%81g.pdf>
- VERBIČ, Miroslav – SPRUK, Rok (2014): Aging Population and Public Pensions: Theory and Macroeconometric Evidence. *Panoeconomicus*, 61(3), 289–316.
- WERDING, Martin (2008): Ageing and Productivity Growth: Are There Macro-Level Cohort Effects of Human Capital? *CESifo Working Paper Series*, no. 2207.